

Yaşnamelerde Mekân Anlayışı: Rza Baharlı'nın "Vücudname"si Örneğinde

[Understanding of Space in Yaşnames: the Case of Rza Baharlı's "Vücudname"]

Elmira MEMMEDOVA-KEKEÇ*

Özet: Yaşnameler, insan hayatını evvelden sona kadar anlatan metinlerdir. Azerbaycan edebiyat biliminde vücudname terimiyle yaşnameler de kastedilmektedir ve bu bağlamda Güney Azerbaycan aşığı Rza Baharlı'nın vücudnamesinde doğumdan ölüme kadar insan ömrü betimlenmektedir. Rza Baharlı XIX. yüzyıl âşıklarından biridir. Onun 31 dördlükten oluşan ve geraylı biçiminde olan vücudnamesinde anne kamından mezar evine kadar ömrü tasvir edilmektedir. Vücudnamede değişik mekân tasvirleri söz konusudur. İnsanın yaratılış ve yaşam sürecinde yer aldığı mekânlar (ebeveynlerinin vücudu, dünyaya geldiği ev, okul, ahiret evi vd.) genel olarak sadece bu vücudnamede değil birçok yaşnamelerde söz konusu mekânlardır. Bu mekânlar zaman boyutuna eş olarak değişim göstermektedir. Başka sözle zaman (insan ömrü) mekânı belirleyen önemli unsurdur.

Anahtar Kelimeler: Vücudname, yaşname, Âşık Rza Baharlı, Güney Azerbaycan.

Abstract: Yaşnames are texts which describe human life from the beginning to the end. In Azerbaijani literature, the term of vücudname is also used for yaşname, and in this context, the human life from birth to death is described in the Vücudname of Rza Baharlı, South Azerbaijani minstrel. Rza Baharlı is one of minstrels who lived in 19th century. A life from mother's womb to burial house is depicted in his Vücudname with 31 quatrains in the form of geraylı. There are various spatial depictions in Vücudname. The places where man takes part in the creation and life process (the body of his parents, the house where he was born, the school, the house of the hereafter, etc.) are generally the places in question not only in this vücudname, but also in many yaşnames. These spaces change in accordance with the time dimension. In other words, time (human life) is the substantial element determining the space.

Keywords: Vücudname, yaşname, Ashik Rza Baharlı, South Azerbaijan.

Giriş

Güney Azerbaycan âşıklarından olan Rza Baharlı'nın yaşamı üzerine elimizde ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Kaynaklara göre, o Göyçek Rza

* Doç. Dr., Bakü Avrasya Üniversitesi, Genel Filoloji Bölümü Başkanı; Hazar Üniversitesi, Diller ve Edebiyatlar Bölümü, mamedovaelmira4@gmail.com

takma adıyla da tanınmış, “Divane-eşare Rza Bahari” adlı eseri İran`da yayınlanmıştır. Söz konusu kitapta koşmalar, geraylılar ve diğer şiirler yer almıştır.

Rza Baharlı`nın doğum ve ölüm tarihleri üzerine kaynaklarda tartışmalı bilgiler bulunmaktadır. Divan`ının giriş kısmında doğum tarihiyle ilgili kesin bilginin olmadığı (باهرلی 1386: 10), tahmini doğum tarihinin 1180 veya 1190 hicri olduğu, yaklaşık 80 sene yaşadığı (باهرلی 1386: 23), doğum yerinin Bahar şehri olduğu (باهرلی 1386: 25) kaydedilmektedir.

Âşıkla ilgili Vikipedi sayfasında 1790-1820`li yıllar arasında yaşadığı kaydedilmektedir. Fakat “Divane-eşare-Zend”de Rza Baharlı`nın yaşamı üzerine verilen bilgilerde 1800 yılında doğduğu kaydedilmektedir:

“Âşiq Rza ikinci yüz il (1380) şəmsiyə görə, miladi 1800-cü ildə həyata gəlib. Yaşamağı məlum deyil. Rza(nın) öz zamanında türkcə mahallarda çox şöhrəti vardı. Belə ki, bəzi aşıqlar Rza sözlərinin aşiqi olmuşlar. Azərbaycan və Gəncə ölkəsindən “əzmi-didar Rza ellər” o vaxta ki, Bahar qəryəsinə yetişdilər, Rzanın özünə tuş gəlib, deyirlər:

Rzanı tanıyırsan?
Rza deyir: Tanımanam.
Dübarə soruşurlar:
Bəs Rzanı görmüsən?
Rza deyir: Görmənəm.
Dübarə soruşurlar:
Bəs Rzanın mənzilini bilirsən?
Rza deyir: Bilmənəm.

Bu növ ilə Rza özünü qəşəng tanıtdırır. Amma qonaqlar bu sözlərlə ki, do pəhlo cavabda bilməzlər, tainki Rza özünü məruf eylər. Rza Kərim xan Zənd dərbare rəndəke Ağ Muhəmməd xan Qacardan irəli şahənşah idi. Yolu var idi və o dərbarda və Kərim xan Zənd yanında çox hörməti var idi. Vəli ondan sonra avaxiri ömrə və Qacar zamanda çox mərarətlər çəkdi. Ehtiramdan düşdü. Bu əhvalat “Divani-əşare-Zənd”dən bəyan olunur.” (URL-1).

Böylece Rza Baharlı'nın XIX. yüzyıl İran'ın Hemedan bölgesinde yaşadığı ve saraya yakın birisi olduğuna kanaat getirmekteyiz.

Rza Baharlı'nın divanındaki değişik türlerden olan şiirler arasında vücudname metni de yer almaktadır. Metinde bazı yazım hataları bulunmaktadır. Şöyle ki bazı dörtlükler yarım bulunmakta, tamamlanmamaktadır. 7., 10. ve 26. dörtlükler bu bağlamda yarım kalmış parçalardır. Bazı dörtlüklerde ise kelime sonlarındaki ekler eksik verilmektedir. Örneğin 21. dörtlükte böyle bir eksiklik söz konusudur ve ekler tarafımızdan parantez içerisinde verilmektedir:

On altı, on yeddi(yə) keçdim,
On səkkiz badəsin içdim,
Gəldi yirmi(yə) yetişdim,
Düşdüm bir özgə sevdəyə. (باهرلی 1386: 115)

Aynı zamanda poetik açıdan da metinde eksiklikler bulunmakta, sekizlik ölçüsünde yazılmasına rağmen birçok yerlerde şiirin ölçüsü bozulmaktadır.

Vücutnamede insanın yaratılış serüveni baştan sona kadar anlatılmakta, yaşlar üze ömür yolundan bahsedilmektedir. Baharlı'nın vücutnamesi diğer âşık ve şairlerin yaşnameleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ahmed Yesevî'den başlayarak dinî kaynaklı yaşname metinlerde olduğu gibi söz konusu vücutnamede de insanın Allah tarafından yaratılış süreci anlatılmakta, Kadir Allah'ın beşer evladını yaratması belirtilmektedir. Genelde birçok yaşnamelerde olduğu gibi bu vücutnamede de ilk dörtlük ata arketipiyle başlamaktadır:

Yaratdı qadir gəni
Atanın belindən mənə
Nəcisdı, murdardı, dəni
Adı "mənə" də bir maye. (باهرلی 1386: 106)

Görüldüğü üzere vücutnamenin ilk dörtlüğünden başlayarak insanın yaratılış süreci eşliğinde mekân algısı da oluşturulmaktadır. Mekân gerek şiirlerde gerek düzyazılarda anlatının önemli öğelerindendir. Araştırmalarda genel olarak roman vd. türlerde mekân algısı ve tasviri konusuna değinilse de değişik şiir metinlerinde de kahramanı mekân ve zaman kavramları dışında betimlemek, düşünmek mümkün değildir. Vücutnamelerde genelde insanın ruhsal ve fiziksel varlığına bağlı mekânlardan söz edilmektedir. Genellikle araştırmalarda mekân, insanın yaşamının uzamsal boyutu olarak nitelendirilmekte ve coğrafi bir anlamla ilişkilendirilmektedir:

"İnsanın var oluşu ve varlığının konumlandığı yer olan mekân, bir varlık sahnesidir. Coğrafi olarak insanın ayağının yere basması ve varlık âleminde yer edinmesi için gerekli unsurlardan biri olan mekân, kişi-yer birlikteliğinin vazgeçilmez ögesi hâline gelir. İnsanın yeryüzündeki serüveniyle birlikte gündeme gelen ve insanın daha önceki serüvenlerinin de dâhil edildiği varlık ve varlıkta yer edinme gayreti, yaşamın mekânsal boyutunu daha bir önemli hâle getirmektedir." (İçli 2008: 342)

Vücutname metinlerinde de mekân insan ve dünya bağlamında belirlense de birçok metinlerde anne vücudundaki dokuz aylık dönemden öncesi bile söz konusu edilmekte ve hatta bazı metinlerde ruhlar dünyasında yer alması bile mekân kavramının boyutunu genişlendirmektedir.

Ahmet İçli'ye göre "Kişi-yer özdeşliğinin derinlemesine tahlile tabi tutulduğu olgusal mekânlar, a. Labirentleşen dünya, kapalı mekânlar, dar mekânlar b. Sınırları sonsuza açılan mekânlar, açık ve geniş mekânlar olarak iki başlık altında izah edilebilir." (2008: 343). Vücutname metinlerinde aynı zamanda Rza Baharlı'nın vücutnamesinde de mekân değişik boyutlarda tezahür etmektedir. Söz konusu vücutnamenin ilk dörtlüğünden görüldüğü üzere yaratılışın ilk mekânı babanın (atanın) vücuduna bağlıdır. İnsanın yoklukla varlık arasındaki süreçte ikinci mekânı ise annedir:

Qətreyi-ab gəndidə
Nə peymudə, nə səncidə
Oldum dürri pesəndidə
Düşdüm dərin dəryayə (باهرلی 1386)

Dikkat edersek vücutnamede anne arketipi ise derya anlamıyla ifade edilmekte veya annenin karanlık karnı bir derya görünümünde takdim edilmektedir. Vücutnamelerde uzamsal boyut zamanın ölçütlerine ilişkin belirlenmektedir. Anne karnı bir mekân olarak dokuz aylık bir zaman süreci için söz konusu olsa da dokuz ayın değişik aşamalarında aynı mekânın farklı zaman ölçütleri karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birinci süreç kırk gündür:

Çün o yerdə tutdum məqam
Qırx gün keçdi oldum tamam
Ağ idim, oldum qırmızı qan,
Şükr olsun qüdrəti-Allahiyə (باهرلی 1386)

Daha sonraki dörtlüklerde mekân kavramı bir kelime olarak da geçmekte ve bu kavramla ruhun ana vücuduna dâhil olması kastedilmektedir:

Xudanun əmrini bildim
Bir məkanə hasil oldum
Anam vücudinə gəldim
Qarışdım övzi-əzayə

Çün o yerdə zahir oldum,
Bildim ki, nə şey oldum.
Ət, qan, piydar oldum,
Sümük təndə tutdu mayə

Özüm rah etdim bir cayə,
Tarixim getdi beş ayə
Həq anamə etdi payə,
Ruhum gəldi bu əzayə. (باهرلی 1386: 106)

Görüldüğü üzere vücutnamede mekân kelimesi ruhun cana inmesi zamanı kullanılmaktadır. Genelde vücutname metinlerinde bu sürecin

dördüncü ayda gerçekleşmesi ifade edilse de söz konusu metinde beşinci ay gösterilmektedir. Böylece anne karnındaki dokuz aylık süreç dünya adlanan mekâna, fiziksel mekân ve zaman boyutuna ayak basmakla sonuçlanmaktadır:

Altı ay orda mən yatdım,

.....

Yeddi getdi səkkiz(ə) çatdım,

Vədə çatdı doqquz ayə.

Doqquz ay və doqquz saət,

Oturmuşdum orda rahət,

Gəldi pik badi sahət,

Dedi: dur, get o dünyayə.

Çünki müqəddəm yetişdi,

Cism ü ümmə təlatüm düşdi,

Bildim ki, vədə yetişdi

Aqrıq yüz verdi anayə.

Soxuldum mən də məstanə

Oldum ordan də rəvanə

Çünki gəldim bu cəhanə

Düşdüm.... (باهرلی 1386: 108)

Buraya kadar mekân kavramı soyut olarak anlatılmaktadır. Somut mekân anlayışı ise onun doğduğu, yeryüzüne indiği evidir. Genellikle vücutnamelerde insanın fiziksel varlığının bulunduğu ilk yer onun evidir.

Anam halı pərişandı

Nənəm deyir, görə(n) Allah,

Uşaq qızdı, ya oğlandı?

Mən düşəndə tutdu dayə.

Göz açdım gördüm o zaman

Evimiz dolu cəme-zənan

Neçəsi olmuş pasiban

Çoxi gəlmiş təməşəyə (باهرلی 1386: 109)

Ev, edebî metinlerin vazgeçilmez mekânı olduğu gibi insan yaşamının temel uzamlarındandır. "İnsanların ilk alışkanlıklarının ve kendi kurdukları düzenin mekânı olma özelliği gösteren evler, aynı zamanda aile yaşamının konumlandığı ve çocukların varlıklarıyla aidiyet hissi üreten, böylelikle yuvaya dönüşen ayrıcalıklı mekânlarıdır." (Kanter 2019: 117). Vücutnamede

de kahramanımızın kendi evinde kendi mekânı bulunmakta ve âşık “bir yer” kavramıyla diğer bir uzamdan bahsedilmektedir:

Bir yer qayırdılar mənə,
Bənzər təxti-Süleymanə,
Gedə o (y)anə, bu (y)anə,
Qərar tutmaz bu bir cəyə. (باهرلی 1386: 110)

Yukarıda bahsettiğimiz üzere dünya, insanın fiziksel varlığının yer aldığı mekândır ve yaşnamelerde genel olarak dünyaya geldiği zamandan birçok beden ihtiyaçları söz konusu edilmektedir. Örneğin aşağıdaki dörtlükte acıması dile getirilmekle onun maddî mekânda ilk doğal ihtiyacından bahsedilmektedir:

O zaman da yadə gəldim
Bu dünya(ya) bünyadə gəldim
Acıxdım fəryadə gəldim
Qulaq ver inq ü inqayə

Altı ay bir səfər qıldım
Oturmuşdum övzə gəldim
Bir yaşında dəndən qoydum
Yetişdi ruzidən payə (باهرلی 1386: 111)

Bilindiği üzere yaşnamelerde dünya yaşamı yaşlar eşliğinde betimlenmekte ve ömrün sonuna kadar zaman değişimi mekânların da değişimiyle birlikte dikkat çekmektedir:

İki yaşda yola düşdüm
Üç yaşında dilim açdım
Çünkü dörd yaşə yetişdim
Bənzədim güli rənayə

Beş yaş, altı yaş ki oldum,
Yeddi yaş dişimə saldım,
Yaxçı-yamanımı bildim,
Məni qoydular mollayə. (باهرلی 1386: 111)

Görüldüğü üzere yedi yaşına varmış çocuk artık okul zamanına geldiği için mekân değiştirmeye başlamaktadır ve molla yanı onun yeni mekânı olarak tanımlanmaktadır:

Bir müddət mollayə getdim,
Molladən tərbiyət göt(ür)düm,
Çünkü on beş(ə) mən çatdım,
Eylədim təfsiri-ayə. (باهرلی 1386: 112)

Gençlik dönemi ise farklı zaman ve mekân boyutuyla dikkat çekmektedir. Yirmi yaşında sevdalandığını belirten Rza Baharlı, evlenmesinden, çoluk çocuk sahibi olmasından detaylı bahsetmese de diğer metinlerden hareketle ömrün kalıpsal mekânlarını tahmin etmek mümkündür:

On altı, on yeddi(yə) keçdim,
On səkkiz badəsin içdim,
Gəldi yirmi(yə) yetişdim,
Düşdüm bir özgə sevdəyə.

Yirmidə gəldi həmdəm
Yirmi beşdə gülü oldu xəmə
Otuz yaşda çox oldu gəmə
Qırxda düşdüm rövşanə(yə) (باهرلی 1386: 113)

Rza Baharlı'nın vücutnamesinde dünya ömrü uzamsal olarak değil zaman boyutunda (yaşlar üzre) sunulmaktadır. Bu nedenle belirli yaşlarda fiziksel olarak yaşlanma söz konusu edilse de bu sürecin arkasındaki mekânsal görüntüler bu yaşlar için niteliksel değildir. "Hareket var ise mekân, mekân var ise hareket var olmak zorundadır." (Haklı 2007: 47). Böylece ileriye doğru hareket eden ömür, aslında uzamsal olarak da yer değiştirmektedir:

Qırx beşdə ağardı başım
Əllidə töküldü dişim
Əlli beşdə çoxdur işim
Altmışda düşdüm ax-vayə

Həftadımda kar oldu guş
Sözlərin etdim fəramuş
Başımda da qalmadı huş
Səksən - qəddim döndü yayə.

Neveddə kor oldu gözüm,
Bildim eşimillər sözüm,
Allah(a) can sərd oldu özüm,
Yaş keçdi, düşdüm üqbayə. (باهرلی 1386: 114)

Doksan yaşında gözünün kör olduğunu belirten âşık, birçok yaşnamelerde olduğu gibi bu yaşlarında aile için bir yük olduğunu vurgulamakta ömür yolunun bittiğini, diğer mekâna-ukbaya yol aldığını söylemektedir. "Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar, kılışlar diyarı ve nihâyet insan başarılarının hem ürünü hem etkileyen nitelikleri uygulama alanıdır." (İçli 2010: 25). Aslında yaşname kahramanının ontolojik varlığı sona erdiği için onun buna ilişkin mekânı da son bulmuş olur ve ruh şeklinde yeni bir mekânda belirivermiştir:

.....
Əhl və əyal məndən bezar,
Molla gəldi, malım yazar,
Beş a(r)şun ağ oldu mayə,

Qohum qardaşım gəldilər,
Nəşin arayə aldılar,
Xələtimi bi(r)çərdilər,
Çulğadılar bu arxayə.

Xələyi qığıldı gəldi,
Səf çəkdi nəmazım qıldı,
Xətab gəldi, hazır oldu,
Dilim döndü bismillahə.

Məni arayə qoydular,
Üstümə qayə qoydular,
Qohum-qardaş qıydılar,
Xakinan oldum həmsayə. (باهرلی 1386: 114-15)

Böylece mezar evi vücudnamede insan varlığının yeni bir mekânı olarak ortaya çıkmaktadır. “Kapalı ve dar mekânlar fiziksel bir darlığı veya kapalılığı değil, ruhsal ve psikolojik çıkmaz anlamında bir sıkışmışlığı, kuşatılmışlığı simgeler.” (Şen 2010: 75). Mezar burada kapalı ve dar mekânı simgelemekle birlikte kabir azabına da işaret etmektedir. Âşık Rza Baharlı da birçok yaşname metinlerinde olduğu gibi ahiret dünyasını da iki dörtlülle betimlemekte ve Münker`le Nekir üzerine olan hadislerden hareketle kabir evinde yapılan sorgulama sonucunda yeni bir mekânda -cennette yer aldığını bildirmektedir:

Nikir Münkir sual vəqti,
Quruldu bir şahun təxti,
Rəhmətinan mənə baxdı
Bağışlandım o mövlayə.

Rza deyir, eylədim tab,
Bu dünyadə çəkdim əzab
Eylədilər sual cəvab
Getdi behiştə əlayə. (باهرلی 1386: 119)

Böylece ölümü yaşayan varlık için maddî mekân anlayışı söz konusu olmasa da, eylem devam ettiği için yeni bir mekâna ihtiyaç duymaktadır. “Bir eylemin/oluşun gerçekleşmesi için zamana ve mekâna; bir mekânda geçen zamana yahut geçen zamanı gösteren bir mekâna ihtiyaç vardır.” (Aslan 2019:

175). Yeni mekân (cennet) ise ebedi ve sonsuz olduğu için anlatım zaman ve mekânı metnin bu kısmında sonlandırılmaktadır.

Sonuç

Rza Baharlı'nın "Vücutname"sinde mekân, kahramanın soyut ve somut olarak yer aldığı uzamsal bir yerdir. Metin içerisinde mekân kavramı aşağıdaki kelimelerle eşanlamlılık arz etmektedir: cay, yer, dünya, ev, bir yer, molla yanı vd. Aslında bu metinde tam olarak verilme de genelde yaşnamelerde insanın ruh ve beden olarak şekillenme sürecinden bahsedilmekte ve buna ilişkin mekânlar söz konusu olmaktadır. Baharlı'nın "Vücutname"sinde de önce ruh, sonra beden şekline giren insanın ömür serüveni anlatılmaktadır. Bu serüvende mekânlar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Doğana kadar ve öldükten sonraki mekânlar, karanlık ve dar uzamlardır. Dünyadaki uzam ise somut bir şekilde karşımıza çıkan ev, okul gibi kesin görüntüleri olan yerlerdir.

Kaynaklar

- Aslan, B. (2019), "Martı'da İnsan ve Mekân İlişkisi", *Tarık Buğra 100 Yaşında Bilgi Şöleni*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, s. 175-181.
- Haklı, Ş. (2007), "İslâm Felsefesinde Mekân ve Boşluk Tasavvurunun Kozmolojiye Tatbiki", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, s. 41-58.
- İçli, A. (2008), "Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, s. 339-351.
- İçli, A. (2010), "Fenomenolojik Açıdan "Kazan Begün Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu Boy"un İçerik Düzlemi Üzerine Bir İnceleme", *Türk Epik Nəənəşində Dastan-Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə*, VI Uluslararası Folklor Konfransının Materialları, Bakı, s. 19-28.
- Kanter, B. (2019), "Tarık Buğra'nın Hikâyelerinde Gündelik Hayat", *Tarık Buğra 100 Yaşında Bilgi Şöleni*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, s. 117-125.
- Şen, S. (2010), *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Anne-Mekân Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- باهرلی رضا. دیواب اشعار رضا بهاری همدان باهار ۱۳۸۶

İnternet Kaynakları

URL-1:

https://azb.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%A7%D9%87%D8%A7%D9%84%D9%87_%D8%B1%D8%B6%D8%A7. (E.T. 01.10.2020).